

wanego misterium z określoną sytuacją człowieka. Niemniej jednak klasyczne teksty liturgiczne, będąc naznaczone najwyższą aktualnością, w przeważającej części odznaczają się pewną ponadczasowością, która czyni je ważnymi na wszystkie czasy.

Formuły eucharystyczne chociaż z jednej strony posiadają własną funkcję a przez to samą własną osobowość wyrażeniową, nie mogą z drugiej strony być interpretowane w oderwaniu od kontekstu formularza, którego są częścią. Formularz liturgiczny z kolei jest interpretowany w szerokim kontekście tajemnicy roku liturgicznego, którego on jest szczególnym wyrazem.

Podsumowując należy stwierdzić, że wszystkie zasady interpretacji, o których mówiono powyżej, powinny być użyte w kontekście specyficznej funkcji, jaką tekst liturgiczny pełni w całej celebracji liturgicznej.

Włocławek

KS. KRZYSZTOF KONECKI

Ks. Bogusław Nadolski TChr

OBRZĘD POGRZEBU WIERNEGO ŚWIECKIEGO W OKRESIE PASCHALNYM W LITURGII BIZANTYJSKIEJ

1. OGÓLNE UWAGI

Trzeba przede wszystkim podkreślić wielką różnorodność formularzy pogrzebowych w obrządku wschodnim. W liturgiach rodziny antiocheńskiej stosuje się osobny obrzęd dla wiernych świeckich, osobny dla mnichów, prezbiterów, dzieci. W rodzinie aleksandryjskiej zaś oddzielny formularz dla zmarłych biskupów, prezbiterów, diakonów, mężczyzn, kobiet, chłopców, dziewcząt, mnichów i mniszek.

Nie we wszystkich liturgiach wnosi się zwłoki zmarłego do kościoła (chaldejczycy np. wprowadzają do kościoła tylko prezbitera; w liturgii greckiej umieszcza się otwartą trumnę w pośrodku kościoła, ale bliżej wyjścia, względnie w narteksie). W liturgii bizantyjskiej praktykuje się wnoszenie zwłok, ale nie sprawuje się Eucharystii, natomiast odbywa się Liturgia słowa Bożego i pożegnanie — Pocałunek — (*teleitaos aspasmos*). Osobliwością działań pogrzebowych w liturgii bizantyjskiej jest także wlewanie oliwy do grobu i wrzucanie popiołu ze spalonego kadzidła. Przez cały rok, nie tylko w okre-

sie paschalnym, stosuje się biały kolor szat. Do rewolucji październikowej trumna była odkryta przez cały przebieg ceremonii (obecnie zamyka się przed wyniesieniem z domu, przed zamknięciem trumny wkłada się w ręce zmarłego kartę z tekstem abszolucji w formie deprekatywnej. Zachowano tu także pewne elementy przedchrześcijańskie: treny pogrzebowe, sprawuje się ucztę za zmarłych, błogosławi się i rozdziela kolibę (mieszanina rodzynek, orzechów, ziaren pszenicy). W liturgii grecko-rosyjskiej przed trumną w kościele stawia się stół z krzyżem, świecami, Ewangelią i kolibą.

Trzeba także mieć na uwadze fakt, że Kościół wschodni posiada szereg dni w ciągu roku liturgicznego poświęconych modlitwom za zmarłych, nie tylko Wspomnienie Wszystkich zmarłych, jak to się praktykuje w Kościele rzymskim. Wtorek w oktawie Paschy odpowiada 1 listopadowi. Poza tym odbywają się specjalne modlitwy w sobotę przed rozpoczęciem W. Postu (w niedzielę bowiem czytana jest Ewangelia o sądzie ostatecznym (Mt 25,31—46), w soboty 2, 3 i 4 tygodnia W. Postu, przed Zesłaniem Ducha Świętego. Oprócz tego w rosyjskim Kościele sobota przed 26 października (rachuba juliańska) i 29 sierpnia (Dzień Ścięcia Jana Chrzciciela) odbywają się modły za pomordowanych w konkretnych wydarzeniach historycznych (Kulikowo-Polje, Połtawa).

2. RACJA STWORZENIA ODDZIELNEGO OBRZĘDU POGRZEBOWEGO NA OKRES PASCHALNY

Podstawową racją jest wola niestosowania śpiewów wyrażających smutek, w czasie naznaczonym radością zmartwychwstania, oraz pragnienie ściślejszego uwypuklenia włączenia Kościoła w drodze w nadzieję przyniesioną przez Zmartwychwstałego Kyriosa. Racje te podane są na początku Obrzędu jako wytłumaczenie zmiany. Wiara ludu przekazuje przekonanie, że umierający w tygodniu Paschy przechodzi do rajy bez sądu. Trzeba także mieć na uwadze traktowanie, szczególnie w Rosji, uroczystości Zmartwychwstania jako święta pojednania. Troparion: „Zmartwychwstały Chrystus, przez swoją śmierć odniósł zwycięstwo nad śmiercią i dał życie wszystkim spoczywającym w grobach” — powtarza się kilkanaście razy w oficjum. Ten obrzęd pogrzebowy nazywa się niekiedy najbardziej wyrazistą i najpiękniejszą liturgią Kościoła wschodniego, skróconym powtórzeniem Wigilii paschalnej (J. Gardner).

Trebnik podaje obrzęd grzebania: prezbitera, dzieci, biskupa, zakonnika, wiernych świeckich. Obrzęd o którym mowa zawdzięcza swoją definitywną formę św. Janowi Damasceńskiemu (+754). Korzeniami sięga jednak pierwszych wieków, jak to wykazały ostatnie badania (Josepf Blanc, Odo Casel, A. Raes, Kilian Kirchoff).

Nie wszystkie wspomniane obrzędy są jednakowej długości. Cały przewidziany Obrzęd pogrzebu nie mieści się w dwóch godzinach. Ryt grzebalny prezbitera jest najdłuższy ze wszystkich — (10 perykop z N. Test. — podczas gdy inne zawierają tylko dwie).

Obrzęd pogrzebu przewidziany na okres paschalny posiada także pewne drobne modyfikacje po niedzieli św. Tomasza, zwanej Antypaschą ze względu na treść perykopy ewangelicznej (niedowiarstwo Tomasza apostoła). Nazajutrz po tej niedzieli (w niektórych okolicach we wtorek) wyznawcy prawosławni udają się na cmentarze, by śpiewać tropariony paschalne i składać na grobach swoich bliskich jajko pomalowane na kolor czerwony. Dzień ten nazywa się Radośnica — dzień radości. Przez ten znak włączają zmarłych w radość żyjących i cieszących się owocami zmartwychwstania. Zwyczaj kładzenia jaj sięga starożytności i związany jest z legendą, według której Maria Magdalena po przybyciu do Rzymu ofiarowała cesarzowi Tyberiuszowi czerwone jajo jako symbol życia ukrytego w grobie i krwi wylanej na krzyżu.

3. STRUKTURA OBRZĘDU POGRZEBOWEGO (W OGÓLNOŚCI)

W obrzędzie pogrzebowym wyróżnić można następujące stacje, posługując się odpowiednikami *Ordo Defunctorum*.

1. Stacja w domu zmarłego tzw. *panikide*- oficjum czytań skrócone bez czytań lekcji. Przy wynoszeniu trumny śpiewa się *trishagion*.

2. Stacja w kościele — stanowi centralną część obrzędów. Oficjum -*ortros* (odpowiednik Jutrzni) i składa się z Ps 90 (niekiedy się opuszcza), Ps. 119, krótkiej litanii i modlitwy powtarzanej kilkakrotnie w ciągu oficjum. Modlitwa ta brzmi następująco — (wolne tłumaczenie) jest ona najstarszą z modliwych za zmarłych:

Boże, wszystkiego co żyje, który zniszczyłeś śmierć, zwyciężyłeś szatana i darowałeś życie światu. Ty także dajesz odpoczynek twojemu słudze zmarłemu, w jasnym miejscu, przyjemnym, zapewniającym orzeźwienie i odpoczynek. W miejscu tym nie ma choroby, trudu, wzdychania. Przebacz mu każdą winę, którą popełnił słowem, czynem, albo myślą, ponieważ Ty nasz Boże, jesteś dobry i kochasz ludzi. Nie ma człowieka bez grzechu, bo tylko Ty jesteś poza wszelkim grzechem, Twoja prawda jest prawdą wieczną, a Twoje słowo jest Prawdą, ponieważ Ty jesteś zmartwychwstaniem, życiem i odpocznieniem dla Twojego zmarłego sługi, Chryste nasz Boże. Tobie oddajemy chwałę razem z Twoim Ojcem Odwiecznym, z Twoim dobrym i ożywiającym Duchem, teraz i zawsze i na wieki wieków — Amen.

Po tej modlitwie następują *tropariony*, każdy z nich poprzedzony jest odpowiednią inwokacją: Daj odpoczynek twojemu słudze... Za twórcę troparionów uważa się św. Jana Damasceńskiego. Są one

i modlitwą za zmarłego i wołaniem zmarłego jak i proklamacją wiary w zbawienie wieczne. Jest rzeczą charakterystyczną, że modlitwa dotyczy prośby o odzyskanie przez zmarłego oryginalnego obrazu i podobieństwa zaciemnionego na skutek grzechu. Po ukończeniu troparionów następuje Ps. 51.

Najważniejszą częścią *Ortros* jest zespół modlitw zwany kanonem — stanowią je dziewięć śpiewów (hymnów w szerszym znaczeniu), tropariony, ostatni z nich poświęcony jest Bogarodzicy. Kanon w całości posiada charakter poetycki i zawiera liczne wspomnienia świętych. Wiąże się to z faktem sprawowania liturgii na grobach męczenników. Oni ukazani są jako najpełniejsi reprezentanci Kościoła zbawionych i jako kwalifikowani wspomóżyciele. Drugim tematem tropariów jest prośba o odpuszczenie grzechów, skierowane do Chrystusa.

Po kanonie wykonuje się 8 śpiewów w ośmiu tonacjach — autorem śpiewów jest Jan Damasceński — po czym następuje lektura ośmiu błogosławieństw przedzielonych śpiewem diakona: Błogosławiona jest droga, którą podejmujesz dziś duszo, ponieważ przygotowane jest dla ciebie miejsce odpocznienia. W dalszym ciągu czyta się fragment z Listu do Tesaloniczan (r. IV, 13—18), oraz wersety 24—30 z V rozdz. Ewangelii Janowej. Tę część kończą litanie i śpiewy pożegnania, podczas których uczestnicy pogrzebu skłaniają się głęboko przed zmarłym i całują krzyż albo ikonę oraz zazwyczaj czoło zmarłego (w obrzędzie grecko-rosyjskim wykonuje się dwa skłony, znak krzyża, całuje się ikonę lub krzyż umieszczony w rękach zmarłego, składa się pocałunek na ikonie Zbawiciela (umieszczonej na opasce) lub czoło zmarłego, po czym wykonuje się trzeci głęboki skłon.

Trzecia stacja odbywa się przy grobie. Celebrans błogosławi grób. Po opuszczeniu trumny do grobu, wlewa się do grobu nieco oliwy ze świecznika, wysypuje popiół z kadzielnicy, podczas śpiewu *trishagionu*.

Obrzęd pogrzebowy od strony teologicznej treści jest po prostu odbiciem radości paschalnej, która jest szczególnym rysem Kościoła wschodniego. Poszczególne teksty wysławiają Paschę jako „dzień szczególny”, „dzień zmartwychwstania”, „jedyny w przeciągu tygodni”, „święty”, dzień, który jest „królem i panem innych dni”, który „przenosi wierzących ze śmierci do życia, z ziemi do nieba”. Dzień ogólnej radości całego stworzenia, cały świat świętuje zmartwychwstanie Chrystusa — które jest ich siłą. Zmartwychwstanie, to „uroczystość nad uroczystościami”.

Innym rysem tekstów to podkreślenie związku pomiędzy Kościołem zbawionych i pielgrzymujących w trudzie na ziemi.

Trzeba także wspomnieć wyakcentowanie w tekstach zstąpienia Chrystusa do otchłani. Rozumie się go jako zmartwychwstanie. Jest ono zwycięstwem nad piekłem, w nim przygotowuje się powrót

Chrystusa, a jeszcze bardziej powrót całego uniwersum i ludzkości, poprzez Chrystusa do Ojca. Takie rozumienie zstąpienia do otchłani stało się przedmiotem osobnego studium J. H. Schulza, *Die Hoellenfahrt als Anastasis, eine Untersuchung ueber Eigenart und dogmengeschichtliche Voraussetzungen bizantynischer Osterfroemigkeit*. ZkT 81 (1959) 1—66.

Stale trzeba mieć na uwadze różnicowanie zwyczajów (np. kładzenie na piersi umarłego ikony, kapłanowi wkłada się w ręce krzyż i Ewangelię). Ikonę tę uczestnicy pogrzebu całują w obrzędzie pożegnania. Innym zwyczajem jest założenie na czole opaski z napisem: „Święty Boże, Święty Mocy, Święty nieśmiertelny zmiłuj się na nim”. Opaska ozdobiona jest wieńcem zwycięskim w nadziei na zmartwychwstanie. U Rosjan wkłada się tekst absolucji w rękę zmarłego (od XIII w.).

Obrzęd pogrzebowy jest silnie dydaktyczny. W bogatych tekstach hymnologicznych jak i obrzędach dopatrzeć się można wielu elementów wspólnych z liturgią rzymską. Mimo pozornych różnic, te same treści wyrażone są innymi słowami. Np.: Pamiętaj człowiecze... liturgia wschodnia oddaje przez: Pańska jest ziemia, ziemio przyjmij z rąk Bożych tego, który uczyniony jest z ciebie.

Istnieje równocześnie podstawowa różnica. O ile większość modlitw za zmarłego w liturgii rzymskiej odbywa się podczas procesji — w drodze, o tyle liturgia wschodnia sprawuje je w kościele (o ile nie ma współcześnie odpowiednich przepisów prawnych). Pozostaje do opracowania pochodzenie poszczególnych obrzędów jak i źródła tekstów euchologicznych.

Warszawa—Poznań

KS. BOGUSŁAW NADOLSKI TChr.

LITERATURA:

1. Źródła:

J. Goar, *Euchologion sive Rituale Graecorum*, Venetiis 1730, Odbitka Graz 1960, 423—478.

Die Totenfeiern der bizantynischen Kirche. Paderborn 1939

2. Opracowania:

P. De Maester, *Liturgia bizantina*, Roma 129, 73—148.

J. von Gardner, *Das Begräbnis nach dem Ritus der oestlichen Kirche*, HID 4 (1950), 20—27: 61—64.

P. Kovalevski, *Les funerailles selon le rite de Pâques et les prières pour les morts pendant le temps de Pâques à l'Ascension*. W: *La maladie et la mort du chrétien dans la liturgie*, Roma 1975, 14—153.